Capitolul XIII

Static şi dinamic în limbă. Distincţia conceptuală între sincronie şi diacronie

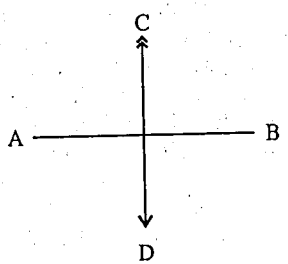
Observaţia empirică ne relevă evidenţa că limba este o realitate dinamică, un proces alcătuit din stări succesive diverse, fie că avem în vedere vorbirea, alcătuită din acte individuale şi irepetabile, fie sistemul lingvistic sub care se prezintă o limbă istorică. Prin consideraţiile care urmează ne vom referi la limbă în acest al doilea înţeles. Privită în timp, ca orice obiect supus condiţionărilor istorice, nici o limbă nu este identică cu sine. Pe de altă parte, funcţia comunicativă a unei limbi nu poate fi realizată în cadrul unei comunităţi decît dacă limba respectivei comunităţi prezintă o anumită stabilitate. Aşadar, un raţionament de bun-simţ ne impune să acceptăm un paradox: orice limbă se schimbă permanent, dar, în acelaşi timp, în fiecare secvenţă de timp din existenţa ei istorică, ea este identică sau egală cu sine însăşi în planul simultaneităţii funcţionării sale. Este vorba aşadar de o diferenţă de perspectivă. Dacă privim limba în timp, constatăm mobilitate şi schimbare, iar dacă o privim în prezentul funcţionării ei, constatăm stabilitate. Lingvistica modernă foloseşte, pentru a desemna această relaţie, conceptele de diacronie şi sincronie.

După cum se pare, primul care a făcut distincţia clară dintre perspectiva sincronică şi cea diacronică în cercetarea limbii a fost învăţatul francez François Thurot (1768-1832), în cadrul unor observaţii formulate în prefaţa sa la traducerea în limba franceză a cunoscutului eseu al lui James Harris, *Hermès ou recherches philosophiques sur la grammaire générale*, Paris, 1796. Filologul iluminist francez vorbeşte aici de o opoziţie între ceea ce el denumeşte *ordre systématique*, adică studiul descriptiv al limbii, şi *étymologie*, adică perspectiva evolutivă. În termeni diferiţi, distincţii similare găsim şi la alţi lingvişti importanţi ai secolului al XIX-lea, precum W. von Humboldt, H. Steinthal, A. Schleicher,

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

B. de Courtenay, G. von der Gabelenz ş.a. Într-o măsură mai mare sau mai mică, aproape oricare dintre cercetătorii mai importanţi ai fenomenului limbaj şi-au dat seama că o limbă umană poate fi abordată în mod static, fie descriptiv, fie normativ, sau în mod dinamic, genetic şi evolutiv. O examinare globală a istoriei ideilor lingvistice ne arată faptul că, pînă în secolul al XIX-lea, a predominat o perspectivă normativă (şi implicit descriptivă) asupra limbii, filologii arătîndu-se preocupaţi în special de redactarea de gramatici şi dicţionare, cu alte cuvinte, de descrierea unei limbi. Prin constituirea „lingvisticii ştiinţifice" o dată cu inventarea metodei comparativ-istorice, care presupune abordarea pozitivistă şi evolutivă a faptelor de limbă, preponderenţă va căpăta perspectiva genetică. A elabora studii comparative asupra unor familii de limbi şi, ulterior, a elabora „gramatici istorice" ale unei/unor limbi, cum făceau lingviştii din primele generaţii de comparativişti, însemna, practic, concentrarea totală a atenţiei asupra dinamicii evolutive a limbilor. Se poate afirma însă că, pînă la Ferdinand de Saussure, o fundamentare teoretică foarte clară a celor două tipuri de cercetare a limbii nu a existat, studiul comparativ-evolutiv şi cel descriptiv coexistînd într-un mod relativ indistinct.

Inventînd deopotrivă şi termenii larg acceptaţi de posteritate (*sincronic/diacronic*, respectiv *sincronie/diacronie*), Saussure porneşte de la o ingenioasă analogie cu conceptul de valoare din economia politică, văzută ca o mărime variabilă în timp, potrivit înscrierii sale într-un sistem de echivalenţe descris de două axe:

SAUSSURE, *Curs*, p. 98, vorbeşte în acest context despre:

1. o axă a simultaneităţilor (AB), care înseriază semnele lingvistice în cadrul unor structuri relativ stabile, „unde orice intervenţie a timpului este exclusă", şi

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

2. o axă a succesivităţilor (CD), pe care „nu putem considera, în acelaşi timp, decît un lucru, dar unde sînt situate toate lucrurile de pe prima axă cu schimbările lor" (*ibidem*, p. 97).

Prin urmare atît în existenţa lor propriu-zisă, cît şi în evaluarea lor teoretică, semnele lingvistice se supun permanent unei duble determinări; este vorba, pe de o parte, de cea impusă de organizarea lor într-un sistem stabil de valori şi de relaţii şi, pe de altă parte, de cea impusă de evidenţa schimbărilor în timp ale acestui sistem de relaţii şi de valori. Saussure deduce de aici că este necesar să se distingă două lingvistici, pe care le desemnează prin sintagmele *lingvistică evolutivă* sau *diacronică* şi, respectiv, *lingvistică statică* sau *sincronică*:

> Este sincronic tot ceea ce se referă la aspectul static al ştiinţei noastre, iar diacronic tot ceea ce are legătură cu evoluţiile. *Sincronia* şi *diacronia* vor desemna aşadar o stare a limbii şi, respectiv, o fază de evoluţie (*ibidem*, p. 99).

Delimitate clar de Saussure, aceste două niveluri ale percepţiei teoretice definesc două perspective de cercetare distincte, cu obiective diferite:

> *Lingvistica sincronică* se va ocupa de raporturile logice şi psihologice care leagă termeni ce coexistă şi formează un sistem, aşa cum sunt ei văzuţi de aceeaşi conştiinţă colectivă. *Lingvistica diacronică* va studia, dimpotrivă, raporturile care leagă termeni succesivi nepercepuţi de aceeaşi conştiinţă colectivă, şi care se substituie unii altora, fără să formeze un sistem (*ibidem*, p. 113).

După cum se poate constata, Saussure recunoaşte caracterul sistemic doar limbii în ipostaza ei sincronică, socotind că schimbările lingvistice au un caracter a-sistemic şi exterior sistemului lingvistic. Această idee va fi amendată de lingvistica post-saussuriană, în sensul că, după cum vom vedea mai departe, lingvişti importanţi vor recunoaşte atribute ale sistemicităţii şi schimbărilor lingvistice. Să rămînem deocamdată la Saussure, care subliniază şi în alt context faptul că opoziţia între sincronie şi diacronie „este absolută şi nu suferă nici un compromis" (*ibidem*, p. 100). Sistemul ar avea aşadar, după Saussure, un caracter imuabil, căci alterarea în timp a fiecărui element component în parte nu ar afecta integritatea sistemului. Fenomenele diacronice nu ar avea nici un raport cu sistemul, deşi îl condiţionează în perspectivă istorică. Astfel, exemplifică Saussure (*ibidem*, p. 102 şi urm.), este o realitate sincronică faptul că în franceza modernă accentul se află la majoritatea cuvintelor pe ultima silabă, cu excepţia celor care conţin un „*e* mut". Acest fapt sincronic derivă dintr-un stadiu anterior din evoluţia limbii franceze,

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

rezultat, la rîndul lui, din simplificarea sistemului accentului din limba latină, care era mult mai complicat.

Într-adevăr, cei care au studiat sistematic limba latină îşi amintesc că accentul cade în latină, de regulă, pe silaba penultimă a fiecărui cuvînt, cu condiţia ca aceasta să fie lungă; dacă silaba penultimă este scurtă, accentul se mută pe silaba antepenultimă: *amīcus*, dar *ánĭma*. Ca rezultat al evoluţiei formei cuvintelor, în trecerea de la latină la franceză, poziţia accentului nu mai rămîne aceeaşi în cadrul ansamblului. În noua limbă, cuvintele sunt acum *ami* şi *âme*; deşi vocala accentuată rămîne aceeaşi ca în latină, cuvintele franţuzeşti sunt acum oxiton şi, respectiv, paroxiton. În această logică, legea accentului apare în franceză ca un rezultat întîmplător şi involuntar al evoluţiei. O dată constituită, această lege sincronică va acţiona şi asupra unor termeni neologistici, împrumutaţi mai tîrziu în franceză din latina savantă, cum ar fi adj. fr. *facile* (< lat. *fácĭle*), caz în care constatăm o schimbare a vocalei accentuate.

Abordînd şi el controversatul concept de „lege lingvistică", mult discutat de predecesorii săi, în special de către Neogramatici, Saussure va distinge între l e g i s i n c r o n i c e , care au un caracter general, dar non-imperativ, şi l e g i d i a c r o n i c e , care, deşi sunt condiţionate de factori accidentali şi particulari, au un caracter obligatoriu şi imperativ, o dată ce au fost instituite. Ca să înţelegem această deosebire dintre cele două tipuri de legi lingvistice, reluăm exemplele propuse de Saussure însuşi. Faptul că, în limba greacă, accentul nu cade niciodată dincolo de silaba antepenultimă, precum şi faptul că, în această limbă, toate cuvintele se termină într-o vocală sau într-una din consoanele *s*, *n*, şi *r* sunt legi sincronice ale limbii greceşti. Dimpotrivă, transformarea aspiratelor sonore din indoeuropeana comună în aspirate surde în limba greacă (**dhūmos* > *thumós* 'suflu vital'; **bherō* > *férō* 'duc') reprezintă o lege diacronică.

Către finalul consideraţiilor sale (*ibidem*, p. 112 şi urm.), Saussure operează o corelaţie necesară între distincţia sincronie/diacronie, pe de o parte, şi cea dintre limbă şi vorbire, pe de altă parte; el arată că „ceea ce este diacronic în limbă nu se manifestă decît prin vorbire", întrucît germenele oricărei schimbări apare mai întîi în vorbirea unui individ şi apoi se generalizează la ceilalţi membri ai comunităţii. De exemplu, în germana modernă, avem paradigma verbală de persoana I *ich war – wir waren*, în vreme ce, pînă în secolul al XVI-lea, după cum ne arată documentele scrise, se spunea *ich was – wir waren* (*cf.* şi engl. *I was – we were*). Prin analogie cu forma de plural *waren*, un vorbitor a creat cîndva

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

forma de singular *war*, care a înlocuit treptat forma *was* şi s-a generalizat, devenind un element din sistemul verbal al germanei moderne.

Din prezentarea, fatalmente rezumativă, a concepţiei expuse de Saussure în *Cursul* său, se poate vedea că savantul genevez avea în vedere o distincţie foarte tranşantă între ceea ce în limbă este static şi ceea ce este schimbare. În realitatea sa mai complexă, limba trebuie privită probabil în egală măsură ca un sistem stabil de semne şi relaţii, dar şi ca rezultat al unei evoluţii neîntrerupte. Orice stadiu din existenţa istorică a unei limbi date presupune deopotrivă o zonă stabilă, dar şi una dinamică. Mai mult sau mai puţin perceptibil, o limbă evoluează în mod permanent, dar, în acelaşi timp, ea se află în stare de echilibru relativ. Ignorarea sau supraevaluarea uneia dintre aceste două dimensiuni complementare produce rezultate ştiinţifice mediocre sau conduce la concluzii false. O asemenea poziţie inadecvată, configurată prin supraaprecierea dimensiunii sincronice a limbii, se înregistrează în activitatea unei mari părţi a lingviştilor structuralişti care au activat pe la jumătatea secolului XX, preocupaţi aproape exclusiv cu descrierea stadiului actual al limbilor şi neglijînd dimensiunea istorică. Au fost însă şi învăţaţi, precum W. von Wartburg, A. Martinet sau E. Coseriu, care au respins descriptivismul structuralist „maximalist" şi, reţinînd inventarul conceptual saussurian, au încercat să reconcilieze, atît la nivelul teoriei lingvistice, cît şi la nivelul practicii cercetării, componenta diacronică şi pe cea sincronică.

După părerea lui Eugenio Coseriu, formulată în lucrarea *Sincronie, diacronie şi istorie*, croarea de metodă fundamentală a lui Saussure şi a urmaşilor săi a constat în operarea unei confuzii între obiectul de cercetare şi cercetarea însăşi, adică între limba ca atare şi metoda lingvistică. Căci, este de părere Coseriu, o delimitare tranşantă se poate trasa doar între lingvistica diacronică şi lingvistica sincronică, dar nu şi între sincronia şi diacronia limbii. Sincronic şi diacronic sînt categorii co-substanţiale, indistincte în dinamica funcţionării şi evoluţiei unei limbi. Prin această aserţiune, Coseriu re-afirmă valabilitatea conceptului humboldtian al limbii, văzută simultan ca *enérgeia*, devenire şi creaţie permanentă, dar şi ca *ergon*, rezultat al evoluţiei, relativ stabil la un moment dat. Starea şi devenirea sunt astfel ipostaze definitorii egal de legitime ale limbii, aşa încît conceptele de descriere şi istorie întrebuinţate de structuralistii „ortodocşi" ar fi bine să fie înlocuite cu cele, mai precise, de utilizare (*Verwendung*) şi preluare (*Übernahme*) de către vorbitor a procesului comunicării lingvistice. Caracterul complementar şi

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

congruent al sincroniei şi al diacroniei în privinţa faptelor de limbă este subliniat de Coseriu într-un chip aforistic într-un pasaj mereu evocat sau citat de specialişti:

> *Limba funcţionează sincronic şi se constituie diacronic.* Dar aceşti termeni nu sunt antinomici, nici contradictorii, pentru că „facerea" se realizează în vederea funcţionării. De aceea, şi studiile care le corespund, chiar menţinîndu-le distincte, trebuie să implice depăşirea antinomiei ca atare (COSERIU, *Sincronie, diacronie...*, p. 238).

Dincolo de evidenta clarificare de ordin teoretic şi metodologic, E. Coseriu a transpus el însuşi în practică principiile pe care le-a formulat, mai ales în domeniul semanticii structurale diacronice, domeniu de cercetare la a cărui trasare Coseriu a avut un aport decisiv. În acest context, în studiul *Pour une sémantique diachronique structurale* din 1964, Coseriu a afirmat şi a dovedit că între conceptul de structură şi cel de evoluţie nu există nici o contradicţie, inclusiv la un nivel al limbii mai greu structurabil cum este cel semantic. Implicînd distincţia sincronie – diacronie în corelaţia tripartită sistem – normă – vorbire, E. Coseriu a precizat deopotrivă şi dimensiunile reale şi multiple ale raportului dintre structura stabilă şi evoluţie. El arată că, iniţial, schimbările lingvistice se produc în diacronie, la nivelul vorbirii, şi pătrund în normă la un moment dat, deci într-un stadiu sincronic. La nivelul normei, schimbările evoluează de asemenea diacronic şi sunt asimilate în cele din urmă în sistem în mod sincronic. Sau, parafrazîndu-l pe Coseriu însuşi, sincronia sistemului este inclusă în diacronia normei, iar sincronia normei este inclusă în diacronia vorbirii. Aceste disocieri simple şi flexibile au o mare valoare metodologică, ele contribuind la sporirea exactităţii cercetării practice a limbii, atît în privinţa descrierii unui sistem lingvistic într-un moment definit al existenţei sale, cît şi în privinţa interpretării şi explicării cauzelor şi sensului schimbărilor.

13.1. Problema schimbărilor lingvistice

Prin aceasta ajungem la una din temele centrale ale reflecţiei teoretice moderne asupra limbajului şi limbilor, problema schimbărilor în limbă şi, în conexiune cu acest aspect, problema diversităţii limbilor. În perspectivă istorică, în ciuda importanţei primordiale a acestei problematici, constatăm că, înainte de epoca modernă, învăţaţii, fie ei filologi sau filosofi, nu şi-au pus în mod explicit această întrebare: de ce se schimbă o limbă în

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

timp. Absența în epoca pre-modernă a acestei problematici se explică prin caracterul mono-cultural al culturii antice greco-latine și al celei medievale. Cunoscînd și cultivînd exclusiv limba lor maternă, grecii și romanii atribuiau limbii grecești, respectiv latinei, caracterul unei limbi universale, aceeași pentru toți oamenii, resimțită ca fiind imuabilă în prestigiul său, fundamentat pe o bogată tradiție scrisă. Pornind de la inventarul de norme al „limbii înalte", al variantei scrise cultivate de oamenii instruiți, gramaticienii greci și romani interpretau orice inovații din limba vorbită, orice abateri de la norma literară drept „barbarisme", accidente nedorite, care trebuiau evitate și combătute. La rîndul lor, filosofii, dialecticienii sau retoricienii își raportau speculațiile teoretice privitoare la limbaj exclusiv la greaca comună, respectiv la latina clasică. Această tendință s-a perpetuat, ba chiar s-a și întărit mai bine de o mie de ani după sfîrșitul Antichității clasice, de-a lungul unui Ev Mediu european în care latina a funcționat ca unică limbă de cultură și unic punct de referință în reflecțiile teoretice asupra limbajului.

Abia începînd cu Renașterea și cu perioada care i-a succedat (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea), multe dintre limbile naționale din Europa (italiana, franceza, engleza, germana etc.) s-au impus ca limbi de cultură, reducînd treptat importanța limbii latine și, în cele din urmă, eliminînd-o ca unică limbă de cultură; pe de altă parte, contactul intens și extins cu numeroasele limbi vorbite în vastele teritorii recent descoperite (America, Asia, Africa, Oceania etc.) a condus la acumularea unui imens material faptic (gramatici, glosare, dicționare etc.) din sute de limbi. În aceste condiții, era inevitabil ca erudiții să-și pună în mod insistent întrebarea cum se explică diversitatea limbilor și, implicit, de ce limbile se schimbă în timp. Vechea și comoda explicație a diversității limbilor prin episodul biblic al Turnului Babel a ajuns să nu mai satisfacă, ideile de evoluție, schimbare istorică, intervenție creatoare a omului în viața limbilor conturîndu-se din ce în ce mai clar în discursul oamenilor de știință. Dacă facem abstracție de fascinanta dezbatere privitoare la originea limbajului care a dominat mediile savante din secolul al XVIII-lea, constatăm că despre s c h i m b a r e a l i n g v i s t i c ă î n c a l i t a t e d e p r o b l e m ă ș t i i n ț i f i c ă explicit formulată putem vorbi abia în primele decenii ale secolului al XIX-lea, o dată cu impunerea comparativismului istoric ca metodă adecvată de cercetare a limbilor (vezi *supra*, § 6.2.1).

Se poate spune chiar că schimbarea lingvistică nu devine, începînd cu comparativiștii, doar o temă de cercetare între altele, ci însăși p r o b l e m a ca atare a lingvisticii moderne. Privind limbile în dinamica lor

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

istorică şi comparîndu-le între ele, învăţaţii s-au văzut obligaţi să încerce să răspundă convingător la întrebări precum: de ce se schimbă o limbă; care sunt tipurile de schimbări; care sunt cauzele schimbărilor lingvistice; în ce condiţii se schimbă o limbă; este schimbarea lingvistică un fenomen natural şi obiectiv sau depinde de voinţa omului şi de condiţiile sociale; afectează schimbările lingvistice limba în ansamblul ei sau doar unele dintre mecanismele care o compun; au schimbările lingvistice caracterul unor legi sau sunt întîmplătoare etc. Organicismul şi psihologismul dominante în gîndirea lingvistică a secolului al XIX-lea au condus la formularea unor prime soluţii. Dat fiind caracterul introductiv al expunerii noastre, nu este acum momentul să intrăm în detalii despre opiniile, ipotezele sau teoriile emise în această privinţă. O idee clară ne putem face fie şi doar recitind cu atenţie un pasaj mai amplu din una dintre lucrările clasice ale Neogramaticilor:

> Să stabilim mai întîi la modul cel mai general: Care este cauza propriu-zisă a schimbărilor în cadrul uzului limbii (*Sprachusus*)? Schimbări care apar prin intenţia conştientă a indivizilor particulari nu sunt absolut excluse. Gramaticienii, de exemplu, s-au preocupat de fixarea limbilor scrise. Terminologia ştiinţelor, a artelor şi a meseriilor se regularizează şi se îmbogăţeşte de către profesori, cercetători şi inventatori. Într-un imperiu despotic, capriciul monarhului este posibil să fi intervenit uneori într-un anumit punct. În mod covîrşitor însă, nu a fost vorba despre crearea a ceva cu totul nou, ci de reglementarea unui punct în care uzul încă oscila, iar însemnătatea acestei intervenţii arbitrare este neglijabilă în comparaţie cu schimbările lente, involuntare şi non-conştientizate cărora uzul limbii li se supune fără întrerupere. Adevărata cauză a schimbărilor uzului limbii nu este altceva decît activitatea lingvistică (*Sprechtätigkeit*) obişnuită. În cadrul acesteia, orice intervenţie intenţionată la nivelul uzului este exclusă. În activitatea lingvistică nu acţionează nici o altă intenţie decît intenţia vorbitorului, orientată către nevoia de moment, de a-şi face înţelese de către celălalt dorinţele şi gîndurile. În rest, în dezvoltarea uzului lingvistic, finalitatea nu joacă alt rol decît cel pe care Darwin l-a stabilit în dezvoltarea naturii organice: oportunitatea mai mare sau mai mică a formaţiunilor nou apărute este determinantă pentru conservarea sau dispariţia lor (...).
> Dacă uzul este modificat de către activitatea lingvistică, fără ca acest lucru să fie dorit de cineva, aceasta se bazează desigur pe faptul că uzul nu domină complet activitatea lingvistică, ci lasă întotdeauna loc unei anumite cantităţi de libertate. Exercitarea acestei libertăţi acţionează asupra organismului psihic al vorbitorului, dar acţionează deopotrivă şi asupra organismului ascultătorilor. Prin însumarea unei serii de astfel de modificări în fiecare dintre organisme,

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

dacă acestea se mişcă în aceeaşi direcţie, se produce, ca un rezultat global, o schimbare a uzului. Dintr-o întrebuinţare iniţial doar individuală, se constituie un nou uz, care îl înlocuieşte, eventual, pe cel vechi. Mai mult, în fiecare dintre organisme există o mulţime de modificări similare care, deoarece nu se susţin reciproc una pe alta, nu au un succes deplin. (...)
Diferitele schimbări ale uzului, aşa cum se produc ele în cursul dezvoltării limbii, trebuie organizate în categorii generale şi cercetate potrivit devenirii şi diferitelor stadii din dezvoltarea lor. Pentru a atinge acest obiectiv, trebuie să ne limităm la acele cazuri în care respectivele stadii de dezvoltare se prezintă, pe cît posibil, în mod complet şi clar. De aceea, materialul utilizabil ni-l furnizează în general epocile moderne. Totuşi, chiar şi cea mai neînsemnată modificare a uzului este un proces complicat, pe care nu-l putem înţelege fără observarea atentă a modificărilor individuale. Acolo unde gramatica obişnuită se preocupă să distingă şi să traseze linii de delimitare, noi trebuie să ne străduim să punem în evidenţă posibilele faze intermediare sau de tranziţie.
În toate domeniile vieţii limbii este posibilă o asemenea dezvoltare treptat eşalonată. Această lină gradare se manifestă, pe de o parte, în modificările pe care le cunosc limbile individuale, iar pe de altă parte, în comportamentul limbilor individuale, în raporturile lor reciproce. A descrie în detaliu acest proces constituie sarcina întregii mele lucrări (H. PAUL, *Prinzipien...*, § 16-19, p. 32 şi urm.).

Perspectiva neogramatică, expusă aici sintetic de Hermann Paul, este clară: schimbările în limbă (*Sprachveränderungen*, *Sprachverschiebungen*) există şi se petrec la nivelul uzului vorbirii (*Sprachusus*). Deşi nu se exclude total intervenţia conştientă a vorbitorilor în viaţa unei limbi, ea este marginală şi neînsemnată, reducîndu-se doar la terminologia ştiinţifică (la termenii de specialitate inventaţi de oamenii de ştiinţă). În principiu, schimbările în limbă au un caracter organic, natural şi necesar, similar schimbărilor din natura vie, aşa cum sunt ele înţelese de evoluţionismul darwinist. Ca şi în natura organică, supravieţuirea structurilor sau „formaţiunilor" nou apărute (*entstandene Gebilde*) depinde de gradul lor de adaptabilitate şi de oportunitate (*Zweckmässigkeit*) în limbă. Există de asemenea cauze precise ale schimbărilor lingvistice, iar acestea trebuie căutate în însuşi exerciţiul limbajului, înţeles, în accepţie humboldtiană, ca activitate lingvistică (*Sprechtätigkeit*). Exerciţiul limbajului implică organismul uman în întregul său, cu latura fiziologică şi cu cea psiho-mentală. Toate schimbările sunt iniţial individuale, unele dintre ele sunt însă acceptate de uzul lingvistic.

Evidentă pare, în viziunea Neogramaticilor, evoluţia unei limbi în timp. În paragraful de mai sus, Hermann Paul vorbeşte despre modificările în limbă ca despre un „proces complicat" (*ein komplizierter Prozess*), despre

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

stadii de dezvoltare (*Entwicklungsstadien*) distincte ale limbii, iar sarcina primordială a lingvistului ar fi tocmai aceea de a delimita, defini şi explica aceste stadii. În continuarea pasajelor citate, Hermann Paul arată că schimbările lingvistice afectează deopotrivă nivelul fonetic, regulile şi deprinderile de rostire ale sunetelor (*lautliche Seite*), dar şi nivelul conţinutului (*Bedeutung*). Sunt reformulate apoi cele două principii centrale care, în concepţia Neogramaticilor, guvernează evoluţia limbilor: legea fonetică şi analogia (vezi şi *supra*, § 6.2.1.4). De asemenea, sunt definite în detaliu şi ilustrate cu exemple din diverse limbi diferitele tipuri şi subtipuri de schimbări lingvistice, cu o mare forţă de convingere, ceea ce explică extraordinara autoritate de care *Principiile...* lui Hermann Paul s-au bucurat în posteritate, ca bază teoretică pentru studiul istoric al limbilor. Programul Şcolii Neogramaticilor a fost pus în practică pe parcursul întregului secol XX, concretizîndu-se în elaborarea a numeroase gramatici istorice sau istorii ale limbilor; inclusiv istoriile (parţiale sau integrale) ale limbii române (A. Philippide, Ö. Densusianu, S. Puşcariu, Al. Rosetti, G. Ivănescu) se fundamentează pe principiile neogramatice.

Format el însuşi ca neogramatician în timpul studiilor la Leipzig (1876-1880), Ferdinand de Saussure va trata pe larg şi în spirit neogramatic problema schimbărilor lingvistice, în partea a patra a *Cursului...* său, intitulată *Lingvistica diacronică*. Ilustrul genevez pare să nu se fi îndoit nici un moment de realitatea schimbărilor lingvistice, de vreme ce afirmă că „imobilitatea absolută nu există; (...) toate părţile limbii sînt supuse schimbării; fiecărei perioade îi corespunde o evoluţie mai mare sau mai mică. Aceasta poate să varieze ca rapiditate şi intensitate, fără ca principiul să fie infirmat; fluviul limbii curge fără întrerupere" (*Curs...*, p. 269 din orig., p. 151 trad. rom.). Mai citim în continuare despre „regularitatea absolută" a schimbărilor fonetice, despre consecinţele în plan morfologic ale schimbărilor fonetice, despre analogie şi aglutinare, adică tocmai despre punctele centrale ale doctrinei neogramatice. Interesant de constatat este că, în maniera sa adesea dilematică, Saussure consideră util să prezinte sintetic şi critic (*Curs...*, p. 272 din orig., p. 151 trad. rom.) cauzele schimbărilor fonetice, aşa cum fuseseră acestea identificate de diferiţi lingvişti contemporani: I. configuraţia specifică a „aparatului fonator"; proprie fiecărei „rase"; II. influenţa mediului geografic şi a climatului; III. legea „minimului efort"; IV. influenţa educaţiei primite în copilărie; V. condiţiile istorico-politice şi sociale în care se dezvoltă o limbă; VI. influenţa „substratului lingvistic

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

anterior", adică a limbii unor indigeni absorbiți de noii veniți, a căror limbă se impune; VII. influența modei (factorul psihologic al imitației).

Unul dintre cei mai autorizați colaboratori ai lui Saussure, Antoine Meillet, consecvent cu accentul pus de el pe dimensiunea socială a limbajului, a văzut în însuși caracterul social al limbii cauza principală a schimbărilor lingvistice:

> Există un element ale cărui circumstanțe provoacă variații perpetue, uneori bruște, alteori lente, dar niciodată întrerupte în întregime, iar acesta este structura societății. (...) Orice modificare în structura societății se va traduce printr-o schimbare a condițiilor în care limbajul se dezvoltă. Limbajul este o instituție deținînd propria autonomie; este deci necesar să determinăm condițiile generale de dezvoltare dintr-un punct de vedere pur lingvistic, și acesta este obiectul lingvisticii generale. (...) Din faptul că limbajul este o instituție socială, rezultă că lingvistica este o știință socială și singurul element variabil la care putem recurge pentru a explica schimbarea lingvistică este schimbarea socială, ale cărei consecințe sunt variațiile limbajului, uneori imediate și directe, cel mai adesea mediate și indirecte (MEILLET, *Linguistique générale...*, I, p. 16).

După cum se știe, în ciuda unor programe alternative cum este și cel creionat de A. Meillet, cei mai mulți dintre urmașii direcți ai lui Saussure, precum și majoritatea structuraliștilor care se revendică de la moștenirea saussuriană (reprezentanții Școlii lingvistice de la Praga, distribuționaliștii americani ș.a.) au practicat o orientare teoretică privilegiind sincronia în dauna diacroniei. Absolutizîndu-se într-un fel afirmația magistrului genevez că „le système en lui même est immuable", s-a ajuns să se considere că exclusiv descrierea sincronică a sistemului unei limbi are legitimitate din punct de vedere teoretic, ca fiind singura adecvată obiectului real al cercetării lingvistice, sistemul lingvistic ca atare. Distincția originară saussuriană între sincronie și diacronie a fost astfel interpretată în mod antinomic, considerîndu-se prin urmare că noțiunile de „sistem" și de „schimbare/evoluție" sunt incompatibile și incongruente, ceea ce ar avea drept consecință logică necesară de-legitimizarea abordării sistematic-evolutive a limbilor. Totuși, în ciuda tendinței evidente a structuraliștilor de a ignora dimensiunea istorică a limbilor, personalități importante ale lingvisticii secolului XX nu au întîrziat să atragă atenția asupra acestei erori de concepție și de perspectivă. Într-un studiu intitulat *Introducere în lingvistică* din 1937[1],

1. Publicat în versiune franceză sub titlul *Introduction à la linguistique*, în HJELMSLEV, *Essays...*, p. 15-25.

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Louis Hjelmslev, de exemplu, respinge cu tărie tendința multor cercetători de a privilegia abordarea sincronică, tendință pe care el o numește „pansincronism" și o consideră condamnată la o „dependență servilă" de tradiția școlară. Ilustrul lingvist danez atrage deopotrivă atenția că Saussure nu este responsabil de acest dezechilibru în favoarea descrierii sincronice:

> Cîteva mari spirite au înțeles necesitatea de a confrunta cele două perspective și de a le plasa pe același plan. Ferdinand de Saussure formula în termeni clari conflictul între sincronie și diacronie și menționa faptul că locul adecvat al sincroniei este alături de diacronie, și chiar mai presus, căci schimbarea lingvistică nu poate fi recunoscută în mod convenabil decît comparînd două stadii lingvistice succesive, presupunînd mereu că acestea au fost corect descrise. Saussure atrăgea viguros atenția împotriva confuziei între sincronie și diacronie, rezultînd dintr-un diacronism partizan care, în chip imprudent, nu studia decît schimbările, fără a acorda mai întîi atenția necesară stadiilor sincronice. Totuși, avem de-a face aici cu un avertisment primejdios, căci acesta a avut drept consecință transformarea antinomiei în schismă: pe de o parte, fenomenele diacronice, schimbările lingvistice larg determinate de către o regiune anume și dependente de factori sociali și de tendințe ale populației vorbind respectivul idiom; pe de altă parte, sincronia generală. Două cupluri de contrarii, punctele de vedere particular și general (HJELMSLEV, *Essays...*, p. 26-27).

Totuși, chiar în interiorul structuralismului, nu au lipsit tentativele de a concilia noțiunile de sistem și evoluție, stabilitate funcțională sincronică și schimbare lingvistică. Una dintre cele mai cunoscute asemenea tentative este cea a lui André Martinet. Un întreg capitol (VI, p. 222 și urm. ale trad. rom.) din *Elemente de lingvistică generală*, este dedicat de lingvistul francez problemei „evoluției limbilor". Pornind de la constatarea banală că, fie și doar citind în paralel două texte scrise în de-a face cu aceeași limbă la distanță de cîteva secole[2], ne dăm seama că avem aceeași limbă, dar cu numeroase elemente sensibil diferite, care nu împiedică totuși procesul de înțelegere, Martinet afirmă limpede că „este (...) evident că orice limbă se schimbă în orice clipă", continuînd:

> Orice se poate schimba într-o limbă: forma și valoarea monemelor, adică morfologia și lexicul; ordinea monemelor în enunț, adică sintaxa; natura și

2. Experiența o poate face oricare dintre noi citind primele fraze din Biblie, mai întîi așa cum apar ele în cea dintîi versiune românească integrală a Sfintei Scripturi, *Biblia de la București* (1688), iar apoi într-una mai recentă, cum este versiunea publicată de Valeriu Anania în 2002.

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

condiţiile folosirii unităţilor distinctive, adică fonologia. Apar noi foneme, noi cuvinte, noi construcţii, în timp ce unităţi vechi şi întorsături vechi îşi pierd din frecvenţă şi cad în uitare. Aceasta se produce fără ca vorbitorii să aibă vreodată sentimentul că limba pe care o vorbesc şi care se vorbeşte în jurul lor încetează de a fi identică cu ea însăşi (MARTINET, *Elemente...*, p. 223).

După Martinet, fără a nega importanţa factorilor psihici şi sociali în dinamica limbilor, „este foarte greu să stabilim exact cauzalitatea schimbărilor lingvistice, plecînd de la reorganizările structurii sociale şi de la schimbările în nevoile de comunicare determinate de ele" (*ibidem*, p. 226), aşa încît demersul ştiinţific explicativ ar trebui să se orienteze exclusiv către o cauzalitate internă, proprie sistemului lingvistic. Această cauză internă a schimbării lingvistice este identificată de Martinet în „economia limbii", adică într-o tendinţă internă a limbii, ca activitate umană, de a selecta şi impune acele forme şi structuri care reclamă o cheltuială de energie minimă din partea vorbitorului.

Evoluţia lingvistică poate fi concepută ca fiind determinată de antinomia permanentă între nevoile de comunicare ale omului şi tendinţa sa de a reduce la minimum activitatea mentală şi fizică. Aici, ca şi în alte domenii, comportamentul uman este supus legii minimului efort, conform căreia omul nu-şi cheltuieşte energia decît în măsura în care poate ajunge la scopurile fixate. (*ibidem*, p. 227)

Exemplele date de Martinet par destul de convingătoare: în franceză, subst. *cinéma* şi *métro*, care au apărut ca „prescurtări" ale unor creaţii lexicale iniţial mai lungi (*cinématographe*, respectiv *chemin de fer métropolitain*); asemenea exemple putem găsi cu uşurinţă în orice limbă şi la tot pasul. Sunt însă, de asemenea în orice limbă, numeroase cazurile în care înregistrăm şi fenomenul invers! De exemplu, această nevoie de economie internă nu poate explica de ce în latina populară care a stat la baza limbii române s-a manifestat „tendinţa" de a renunţa la formele „economice" de perfect şi viitor, în favoarea unora compuse, mai puţin „economice": lat. *cantavi* vs. rom. *am cîntat* (< lat. pop. **habeo cantatum*), lat. *cantabo* vs. rom. *voi cînta* (< lat. pop. **volo cantare*)!

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

13.2. Teoria lui E. Coseriu despre schimbările lingvistice

Constatînd la rîndul său caracterul doar aparent al aporiei dintre sistematic şi evolutiv, dintre sistemul lingvistic şi schimbările în limbă, Eugenio Coseriu a abordat în chip monografic întreaga problematică, în studiul, devenit între timp punct de referinţă obligatorie, *Sincronía, diacronía y historia* (Montevideo, 1959), subintitulat *Problema schimbării lingvistice.* Supunînd analizei critice o cantitate enormă de contribuţii teoretice, Coseriu a arătat inconsistenţa poziţiei „sincroniste", argumentînd în mod convingător următoarele teze:

a) pretinsa aporie a schimbării lingvistice nu există decît în virtutea unei erori de perspectivă, care se manifestă, în esenţă, în identificarea – explicită sau implicită – a noţiunii de „limbă" cu cea de „proiecţie sincronică";
b) problema schimbării lingvistice nu poate şi nu trebuie să fie pusă în termeni cauzali;
c) totuşi, afirmaţiile citate se întemeiază pe faptul că se atribuie obiectului ceea ce nu e decît o exigenţă a cercetării;
d) în realitate, antinomia *sincronie – diacronie* nu aparţine planului obiectului, ci aparţine planului cercetării: nu se referă la limbă, ci la lingvistică;
e) chiar în opera lui Saussure – în măsura în care realitatea limbajului i s-a impus pe deasupra şi împotriva propriilor postulate – se pot găsi elemente pentru a depăşi antinomia, *în sensul în care ea poate fi depăşită*;
f) concepţia saussuriană şi concepţiile care derivă din ea prezintă un viciu fundamental, care nu le permite să depăşească contradicţiile lor interne;
g) nu există nici o contradicţie între „sistem" şi „istoricitate", ci, dimpotrivă, natura istorică a limbii implică esenţa ei sistematică;
h) în planul cercetării, antinomia sincronie – diacronie poate fi depăşită numai în şi prin istorie (COSERIU, *Sincronie, diacronie...*, p. 13-14).

Mai ales după ce monografia citată mai sus a cunoscut şi versiuni în limbile italiană, rusă şi germană (mai recent şi în română), tezele lui Coseriu privitoare la schimbările lingvistice au fost larg cunoscute şi acceptate în special în mediile academice europene, dar relativ ignorate în lumea anglo-saxonă. Constatînd această stare de fapt, Coseriu a prezentat în 1982, la un congres ţinut la Los Angeles („UCLA Conference on Causality and Linguistic Change"), o conferinţă intitulată ironic *„Linguistic Change Does not Exist"*, în care formulează o sinteză precisă a concepţiei sale. Rezumăm, în cele ce urmează, conţinutul acestui studiu.

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

O distincție primară care trebuie făcută atunci cînd abordăm această temă, afirmă Coseriu, este aceea între „obiectele naturale" și „obiectele culturale", în sensul kantian al deosebirii dintre „natură" și „cultură" în sfera umanului. Ca obiect cultural, limba aparține domeniului *libertății* și nu celui al *necesității*, asemenea artei, filosofiei, științei, tehnologiei etc. Ca toate aceste activități, limba reflectă atributul *creativității* umane, prin creativitate înțelegîndu-se „o dublă productivitate: productivitate cu privire la «obiectele» produse și productivitate cu privire la procedurile de producere corespunzătoare (care pot fi ele însele «produse»)" (COSERIU, *Linguistic Change...*, p. 52). Proprietate intrinsecă a ființei umane, creativitatea nu constă în simpla aplicare a unor reguli, ci acționează chiar asupra regulilor respective. În această perspectivă, o a doua distincție care trebuie făcută este cea între *cauzalitatea* propriu-zisă (activă în cazul „obiectelor naturale"), pe de o parte, și *finalitate* (care este tipul de determinare propriu obiectelor culturale, inclusiv deci limbajului uman) și *condiționare* (ansamblul împrejurărilor de ordin „intralingvistic" și „extralingvistic" în care se desfășoară și se finalizează activitatea creativă), pe de altă parte.

Pentru a preciza încă și mai bine termenii dezbaterii despre „schimbarea lingvistică", apelăm, împreună cu Coseriu, la cele patru tipuri de „cauze" definite de Aristotel: cauza eficientă, cauza materială, cauza formală și cauza finală. În cazul limbii, ca activitate creatoare, *cauza eficientă* este omul însuși, ca ființă liberă. Materia din care este alcătuită o limbă reprezintă *cauza* ei *materială*, cu alte cuvinte, baza ei istorică (substratul, superstratul, adstratul etc.). În sfera creativității umane *cauza formală* coincide cu *cauza finală*, prin finalitate, în cazul limbii, înțelegîndu-se însuși obiectul produs, cu valorile sale culturale și funcționale. De exemplu, finalitatea formelor de viitor ale verbului din limbile romanice „nu este nimic altceva decît însuși acest timp al viitorului, cu funcțiile sale ca timp particular într-un sistem verbal particular" (*ibidem*).

Înțelegerea limbii ca o activitate umană creatoare, și nu ca un obiect sau un organism natural ne impune acceptarea ipotezei că, în înțelesul ei tradițional, schimbarea lingvistică „nu există":

> Prin non-existență înțeleg trei lucruri: a) non-existența schimbării în forma larg acceptată în lingvistică; b) caracterul imperceptibil al existenței sale, în sensul în care schimbarea are loc realmente; și c) faptul că un fenomen lingvistic nou-creat poate fi adesea interpretat deopotrivă ca schimbare și non-schimbare: ca o reînnoire și ca o aplicare (*ibidem*, p. 53).

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Ceea ce „există" sunt aşadar nu schimbări într-o limbă văzută ca produs, ci inovaţii individuale, dictate de „cauza finală", în cadrul a ceea ce Coseriu numeşte *tehnica vorbirii*. Aceste inovaţii de la nivelul vorbirii conduc la crearea unei noi *tradiţii lingvistice*, lăsînd impresia că ceva în „limba ca atare", adică în „sistemul limbii", s-a schimbat:

> O limbă este o „tehnică a vorbirii" constituită istoric: ea există doar ca o tradiţie a abilităţii de a vorbi, cu alte cuvinte, ca o deprindere tehnică tradiţională sau ca o „competenţă" care a fost transmisă către şi de către membrii individuali ai comunităţilor lingvistice. Astfel, ceea ce este interpretat ca „schimbare lingvistică" nu este un proces de schimbare al produselor limbajului (*a* nu devine *e*!), ci mai degrabă o creaţie de tradiţii lingvistice, obiectivarea istorică a ceea ce a fost produs în vorbire, sau, altfel spus, nimic altceva decît *limbajul aşa cum este el creat*. Este adevărat că, în acest mod, unele tradiţii dispar (mai precis spus, sunt abandonate), dar acest fapt nu înseamnă că aceste tradiţii ca atare au devenit noile tradiţii care le-au înlocuit (*ibidem*, p. 54).

În acest înţeles al „schimbării", nu limba ca „sistem" sau ca „produs" (în accepţia humboldtiană de *ergon*) se află în permanentă evoluţie, ci, la nivelul limbii ca „activitate" (*enérgeia*), vorbitorul produce sau creează în permanenţă noi forme, reclamate de necesităţile concrete ale comunicării şi în contextul unor condiţii materiale date. Potrivit acestei perspective, să o numim „energetist-finalistă", Coseriu identifică trei tipuri de probleme, ţinînd de trei niveluri diferite: „a) problema universală a schimbării lingvistice (de ce se schimbă limbile în principiu); b) problema generală a schimbării lingvistice (de ce şi în ce condiţii intra- şi extra-lingvistice se schimbă în mod normal limbile); c) problema istorică a fiecărei schimbări individuale, adică problema de a justifica fiecare creaţie în cadrul unei tradiţii particulare şi, pe cît posibil, înlocuirea unei tradiţii anterioare" (*ibidem*, p. 55). Fiecare dintre aceste trei cîmpuri problematice ar trebui tratat separat, pentru a se evita suprapunerile, neînţelegerile, confuziile şi erorile care apar adesea în abordarea problemei „schimbărilor lingvistice".

La primul nivel, cel al limbajului ca atribut universal al umanului, „schimbarea" nu poate fi înţeleasă decît ca o „obiectivizare istorică a creativităţii lingvistice", care îşi are originea în caracteristica intrinsecă a limbajului de a fi creativ, pe de o parte, şi, pe de altă parte, de a fi o activitate îndreptată către celălalt, adică în atributul *alterităţii*: „Schimbarea lingvistică nu este un rezultat, produs al unor cauze, ci este manifestarea imediată, emergenţa primară a creativităţii şi alterităţii limbajului" (*ibidem*, p. 56). În consecinţă, la acest nivel universal, schimbarea lingvistică nu este deloc un „mister":

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

„A explica" schimbarea lingvistică la acest nivel înseamnă a înțelege schimbarea lingvistică, i.e. a înțelege ce *este* schimbarea lingvistică. Cei care caută cauzele (sau o cauză a n u m e) la acest nivel și nu găsesc nici una, pur și simplu ignoră natura schimbării lingvistice și natura limbajului însuși, căci schimbarea lingvistică nu este nimic altceva decît *limbajul pe cale de a lua ființă* [*language coming into existence*] (*ibidem*, p. 56).

În privința limbilor istorice ca atare, al doilea plan al abordării sistematice a problemei schimbărilor lingvistice avut în vedere, Coseriu atrage atenția asupra distincției necesare între *inovație*, care are loc la nivelul discursului (sau, în termeni chomskieni, al „performanței") și *schimbarea* propriu-zisă, care se petrece la nivelul limbii (al „competenței"). Ca proces desfășurat în cadrul unei comunități de vorbitori, sunt de distins patru faze ale schimbării:

- *adoptarea* reprezintă forma de bază a schimbării lingvistice și constă în acceptarea unei inovații de către un individ din masa de vorbitori;
- *difuzarea* unei inovații, în sensul adoptării ei de către mai mulți vorbitori;
- *selectarea* unei inovații, în sensul alternanței în uzul lingvistic a noii creații și a celei tradiționale;
- *mutația*, adică abandonarea vechii tradiții în favoarea noii creații, ca fază finală a schimbării lingvistice.

În fine, înțelegerea corectă a ceea ce se petrece la al treilea nivel al cercetării schimbărilor lingvistice, cel al faptelor, al schimbărilor lingvistice concrete, impune de asemenea o serie de distincții și precizări. Este vorba, mai ales, despre ceea ce, în explicația tradițională a schimbărilor, înțelegem prin caracterul *gradual* și *regulat* al schimbărilor lingvistice. Coseriu respinge această interpretare tradițională, arătînd că avem de-a face, în cazul ambelor presupuse caracteristici ale procesului de schimbare, cu iluzii datorate confuziei de planuri. Fie că procesul se petrece la nivelul sistemului sau la nivelul normei, impresia de *gradualitate* a schimbării vine de fapt din coexistența formei nou-create cu cea tradițională. Cît privește *regularitatea* schimbării, aceasta „aparține actului prin care un fapt de limbă este creat, și într-un astfel de act un procedeu este regulat pentru simplul motiv că în fiecare caz în parte avem de-a face cu un fapt unic: acesta reprezintă un model pentru clase sau uzuri viitoare" (*ibidem*, p. 57). Atît inovația, cît și adoptarea și difuzarea acesteia au un caracter s p o n t a n și i n s t a n t a n e u ; ele nu se petrec în mod „legic", ci *pot* să se petreacă în anumite condiții

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

(„cauza materială"!). Prin aceasta, „legea fonetică" îşi pierde caracterul ei necesar şi „organic" pe care i-l atribuiau Neogramaticii, devenind un fapt de creativitate, difuzare, selectare şi, în cele din urmă, de mutaţie:

> În cazul schimbării fonetice, „legea fonetică" nu reprezintă rezultatul final, ci punctul de pornire al procesului corespunzător în cadrul comunităţii de vorbitori. Este adevărat însă că, datorită unor adoptări diferite, o schimbare oarecare poate fi interpretată în moduri diferite. Datorită acestui fapt şi datorită „excepţiilor" care rezultă din etapa selecţiei, apar iluzia iregularităţii iniţiale şi în special interpretarea legii fonetice ca răspîndindu-se de la un cuvînt la altul (*ibidem*, p. 58).

Să ilustrăm acest mod de a vedea lucrurile cu un exemplu românesc. Cîteva dintre cele mai vechi documente scrise în limba română, aşa-numitele „texte rotacizante" din secolul al XVI-lea, prezintă un fenomen fonetic foarte caracteristic, şi anume „rotacismul lui *n* intervocalic", adică prezenţa generalizată a unui *r* în loc de *n*, acolo unde *n* se află între două vocale: *bire* şi *lură* etc. (în loc de *bine* < lat. *bene*; *lună* < lat. *luna* etc., din limba comună şi din restul dialectelor şi graiurilor româneşti). Este vorba despre o particularitate a graiului maramureşean, „limba nativă" a cărturarilor anonimi care au redactat (sau copiat) respectivele texte. O inovaţie spontană cîndva, acest fapt a fost difuzat între ceilalţi vorbitori, a fost selectat de uz şi a înlocuit în cele din urmă forma tradiţională, cea „etimologică" (*bine, lună* etc.). Spunem că a fost instituită o *normă* a graiului literar nordic-maramureşean din secolul al XVI-lea, respectată cu strictеţe de utilizatori. Lucrurile se complică puţin, deoarece unele din textele rotacizante prezintă, pe lîngă această „formă finală" a schimbării lui *n* în *r* în poziţie intervocalică, şi o „formă intermediară", în care *n*-ul iniţial se păstrează: *binre, lunră*. Acest „amestec" al formelor, prezenţa în unul şi acelaşi text a două „stadii" ale uneia şi aceleiaşi schimbări fonetice ilustrează şi confirmă în mod indubitabil teoria coseriană despre schimbările lingvistice: „schimbarea lingvistică" nu este un fenomen „natural", evolutiv, necesar şi „treptat", ci un act spontan de decizie, luată de utilizatorii respectivei „limbi funcţionale" (în cazul de faţă, varietatea literară maramureşeană a secolului al XVI-lea), în împrejurări istorice bine determinate (în cazul de faţă, inexistenţa unui model anterior a favorizat adoptarea „normei locale"). „Evoluţia" acestui fonetism poate fi urmărită în continuare, întrucît unele din textele rotacizante (*Psaltirea* şi *Apostolul*) au stat la îndemîna unui cunoscut cărturar, diaconul Coresi, care a tipărit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea o serie de texte româneşti bisericeşti. Preluînd textele

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

înaintaşilor, Coresi le-a supus unei revizuiri înainte de a le tipări, adaptînd limba lor potrivit propriei „tradiţii locale", cea muntenească; în consecinţă, între alte fonetisme cu caracter nordic, Coresi a renunţat la rotacism, întrebuinţînd norma muntenească (*bine, lună* etc.).

Vom ilustra acum mecanismul „schimbării lingvistice" prin alt exemplu. Forma cea mai veche, etimologică, a uneia dintre cele mai importante prepoziţii româneşti este *pre* (< lat. *super*, *per*). Această formă „normală" din punct de vedere istoric a fost singura întrebuinţată în româna preliterară, probabil în toate varietăţile regionale. Spre această concluzie ne conduce constatarea faptului că în toate textele româneşti din secolul al XVI-lea, indiferent de regiunea unde au fost scrise sau de „stilul" căruia îi aparţineau (texte bisericeşti, texte juridice, documente de cancelarie, scrisori private, texte literare etc.), forma *pre* este unica atestată, reprezentînd cu alte cuvinte o normă tradiţională stabilă. La un moment dat, şi anume în deceniile de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, în unele texte laice (la cronicarii munteni, Constantin Cantacuzino, R. Greceanu, R. Popescu, de exemplu) apare notată forma *pe*, care iniţial trebuie să fi fost o inovaţie; cu termenii coserieni, a fost d i f u z a t ă (acceptată de alţi utilizatori), apoi s e l e c t a t ă (a circulat în paralel şi în concurenţă cu mai vechea formă), pentru se impune în cele din urmă definitiv, în defavoarea formei tradiţionale, care a sfîrşit prin a fi abandonată (momentul m u t a ţ i e i). Bogatele informaţii din DLR[3] ne permit să stabilim cu relativă exactitate limitele cronologice ale acestor etape, precizînd şi condiţiile în care această înlocuire a lui *pre* prin *pe* s-a petrecut. Etapa s e l e c ţ i e i a durat mai bine de un secol, în sensul că textele (uneori unul şi acelaşi text!) din secolul al XVIII-lea şi din prima jumătate a secolului al XIX-lea, fie manuscrise, fie tipărituri, conţin, în paralel şi în concurenţă, atît forma mai veche (*pre*), cît şi pe cea mai nouă (*pe*). „Rezistenţa" formei vechi se explică şi prin împrejurarea că în cărţile bisericeşti, dat fiind caracterul lor conservator, ea a continuat să fie normă unică pînă spre jumătatea secolului XX[4]! În ce priveşte textele laice, o lungă perioadă *pre* a continuat să fie preferată de către scriitorii mai tradiţionalişti (de exemplu, G. Asachi, C. Negruzzi, care au interpretat această formă ca o componentă a tradiţiei moldoveneşti!). Începînd cu

3. Informaţiile care stau la baza consideraţiilor de mai sus au fost preluate din *Dicţionarul limbii române* (DLR), tom. VIII, partea a II-a, litera *p*, Bucureşti, 1974, s.v. *pe*.
4. În uzul vorbit al stilului bisericesc („Şi ne iartă *pre* noi, după cum şi noi..." – rugăciunea *Tatăl nostru*), precum şi, sporadic, în unele cărţi de cult tipărite în ultimii ani, *pre* este încă prezent!

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

generația lui Creangă, Eminescu, Maiorescu și Caragiale, *pe* s-a impus definitiv și s-a generalizat ca o normă literară unică, în condițiile în care ampla dezbatere de pe parcursul întregului secol al XIX-lea, privitoare la necesitatea unei limbi literare unice, se finalizase prin realizarea unui consens în această privință.

O altă „schimbare lingvistică" avînd drept obiect de asemenea prepoziția *p(r)e* privește o chestiune de morfo-sintaxă. Este vorba despre așa-numita funcție de marcare a complementului direct nume de persoană (exprimat prin pronume sau substantive), pe care această prepoziție o realizează în limba română modernă: *îl văd pe Ion* (*pe el, pe fratele meu* etc.). Această structură, unica posibilă astăzi, pare să fie o inovație care a început să se răspîndească doar din secolul al XVI-lea, după cum indică observarea atentă a textelor. Cele mai vechi texte românești, manuscrisele rotacizante, ca și tipăriturile lui Coresi atestă din abundență structurile istorice „normale" (moștenite din limba latină), fără morfemul *p(r)e*: *nu ucide ei* (*Psaltirea Scheiană* și *Psaltirea slavo-română* a lui Coresi din 1577), *aștepta noi* și *prinseră Pavelu* (*Codicele Voronețean*), *să nu asculteret mene* și *boteză acel împărat* (*Codex Sturdzanus*) etc. Invenția (*pre* ca marcă a acuzativului personal) apare cu totul sporadic în secolul al XVI-lea (o singură dată în *Psaltirea Hurmuzachi*: *înderipteadză pre noi*, *cf.* DLR, s.v. *pe*). În secolul următor, situația se inversează, structura mai nouă, cu *p(r)e* + acuzativ personal, devine regula, pe cînd forma veche fără *p(r)e* apare doar sporadic, pentru ca un secol mai tîrziu forma nouă să se impună definitiv și generalizat, în toate tipurile de texte[5].

Revenind acum la E. Coseriu, se cuvine să menționăm și interpretarea pe care el o dă unor concepte des vehiculate de către specialiștii care încearcă să găsească o m o t i v a r e a schimbărilor lingvistice: tendința spre simplificare sau spre economia de mijloace, tendința spre marcarea mai explicită a unor funcții sau raporturi gramaticale, înțelese adesea ca „tendințe interne" ale sistemului lingvistic, ca „presiune internă a sistemului". Coseriu respinge acest fel de a vedea lucrurile, arătînd că, de fapt, avem de-a face nu cu niște „cauze interne", proprii sistemului, ci cu niște c o n d i ț i i o b i e c t i v e ale schimbării lingvistice, care țin de dinamica istorică a funcționării limbii:

> Concepte precum *simplitate*, *economie*, *marcare* [*markedness*] se referă la forme ale finalității obiective și aparțin planului cercetării empirico-istorice. În

5. Pentru detalii, v. Constantin Frâncu, în GHEȚIE, *Istoria...*, p. 151 și 350-351 (împreună cu bibliografia problemei).

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

măsura în care se referă la activitatea vorbitorului, aceşti termeni denotă *norme* ale acestei activităţi. Aceste norme ne spun nu *de ce*, ci *cum* se petrece o schimbare lingvistică; şi nu *cum* în mod absolut şi necesar, ci *cum ἐπὶ τὸ πολύ* – în cele mai multe cazuri. Şi tocmai aceste norme sunt cele care constituie obiectul unei investigaţii a schimbării lingvistice: problema lingvistică nu este *de ce*, ci *în ce scop* şi *cum*. *Condiţiile* obiective ale schimbării lingvistice (e.g. „presiunea sistemului") aparţin de asemenea planului cercetării empirico-istorice; aceste condiţii nu trebuie totuşi privite drept „cauze", şi nici ca o „motivare" independentă: ele aparţin motivaţiei secundare. Putem, desigur, numi „cauze" atît *normele*, cît şi *condiţiile*, dar într-un sens cu totul diferit al termenului „cauze". *Tendinţele*, în măsura în care sunt, strict vorbind, intra-lingvistice, adică în măsura în care privesc structura internă a limbii, sunt manifestări ale tipurilor lingvistice[6] (COSERIU, *Linguistic change...*, p. 63).

Încercînd o interpretare în această cheie a uneia dintre schimbările menţionate şi explicate în exemplele de mai sus, vom putea face următoarele precizări. Înlocuirea lui *pre* prin *pe* nu are drept cauză tendinţa internă a sistemului fonematic românesc spre economia de mijloace, ci, dacă vrem să menţinem ideea de economie, aceasta se regăseşte mai degrabă la nivelul vorbitorilor (scriitorilor). Mai mult, generalizarea în uz a formei *pe* are o finalitate precisă, dorinţa vorbitorilor de a se raporta la o normă unică şi generală, ca semn al exprimării „standard" sau „literare". Cît priveşte acum substituirea întrebuinţării tradiţionale a acuzativului personal fără morfemul *p(r)e* cu o nouă normă, cea cu *p(r)e* + acuzativ personal, putem accepta ideea că forma „marcată" are avantajul de a fi mai explicită decît cea „ne-marcată" în exprimarea funcţiei de complement direct. Dar şi în acest caz avem de-a face nu cu o „tendinţă a sistemului" spre explicitare, ci cu o nevoie de acest tip a utilizatorilor, aşadar cu o „cauză finală".

6. Prin *tip lingvistic*, în cadrul unei distincţii tripartite alături de *normă* şi *sistem*, Coseriu înţelege *tehnica vorbirii* văzută „ca un sistem de tipuri de funcţii şi proceduri, sau mai degrabă ca un sistem de principii ale producerii limbii, principii care stau la baza acestor funcţiuni şi proceduri ale unui sistem lingvistic" (COSERIU, *Linguistic change...*, p. 61).

BDD-B326-14 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)